

راه کارهای قرآنی در پیشگیری از انحرافات اقتصادی

زهره خدابنده لو^۱

چکیده

نظام اسلامی برای رسیدن به یک نقطه روشن و موقّق در ابعاد مختلف جامعه باید حرکت تدریجی و بنیادی خود را بر اساس موازین اسلامی تدارک ببیند تا با موفقیت به آرمانها و اهداف بلند خود برسد، زیرا نظام اسلامی سرو کارش با نسلهاست. اقتصاد از منظر قرآن کریم، تنها یک رفتار انسانی در تولید و توزیع و مصرف نیست، که بر اساس اصول منطق ریاضی سامان می‌یابد و از هر گونه ارزش گذاری خالی است؛ بلکه هر گونه رفتاری از جمله رفتار اقتصادی و فعالیت‌های اقتصادی به عنوان یک فعل از افعال مکلفین دارای ابعاد حقوقی و تکلیفی است که در چارچوب ارزش‌های الهی باید سامان و معنا یابد. قرآن کریم به منظور پیشگیری از انحرافات اقتصادی راهکارهایی از جمله عدالت، گردش سالم ثروت و تمرکز زدایی، اعتدال در مصرف، تامین نیازهای نیازمندان و... اشاره نموده که در این مقاله به تفصیل به بررسی آنها خواهیم پرداخت. شیوه پژوهش در این مقاله کتابخانه‌ای بوده و نتایج آن بیان می‌دارد که علم اقتصاد جدا از فعل انسانی معنا نمی‌یابد و این انسان است که به اقتصاد به عنوان فعل انسانی معنا می‌بخشد و چنانکه خدا می‌فرماید این فعل باید عالمانه و عاقلانه در چارچوب نظام ارزشی خلافت الهی انسان در راستای آبادانی زمین باشد.

کلید واژه: اقتصاد، جامعه اسلامی، قرآن، انحرافات اقتصادی

مقدمه :

مهم ترین عاملی که جامعه انسانی را براساس خود پایدار می دارد، اقتصاد است و شاید مهمترین مشکل مردم، مشکلات اقتصادی باشد؛ زیرا اقتصاد مهمترین دغدغه مردم را تشکیل می دهد. اگر اقتصاد مردم حل نشود گویی هیچ مشکلی حل نشده است. اقتصاد نقش بسیار تعیین کننده ای در ساختار روابط اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و غیره جامعه دارد. هرچند که یک مسلمان، اقتصاد را به عنوان همه زندگی نمی داند اما نمی توان نخستین نیازهای طبیعی و غریزی انسانی را نادیده گرفت لذا به حل مشکلات اقتصادی به عنوان پاسخ به یک نیاز طبیعی اهتمام می ورزد. با نگاهی به وضعیت کشورهای دیگر این پرسش مطرح می شود که براساس آموزه های قرآنی و سنت های الهی، باید وضعیت مسلمانان بهتر باشد؛ زیرا برکات بر جامعه اسلامی نازل می شود، اما اینکه چرا اوضاع کشورهای اسلامی این چنین است نیاز به بحث دارد، می توان گفت که وجود انحراف در بخش های مختلف در اقتصاد، جامعه را از رسیدن به اهداف خویش بازداشته و بنیان های اقتصادی را مورد تهدید قرار می دهد. اصول اقتصاد اسلامی، مجموعه ای از اساسی ترین و پایه ای ترین اموری است که به عنوان اصل حاکم بر تمام فعالیت های اقتصادی و کنترل کننده انحرافات در این حوزه است، به طوری که اگر میان هر یک از این اصول با موارد دیگر، تراحم و تضادی ایجاد شود، این اصول هستند که اولویت دارند و باید مقدم شوند و سلطه تسخیری خود را به نمایش گذارند. بنابراین، در هیچ شرایطی این اصول اقتصادی کنار گذاشته نمی شود و در همه موارد باید مد نظر قرار گیرد.

الف) مفهوم شناسی

قبل از پرداختن به موضوع اصلی در اینجا به ذکر مفهوم چند مورد از واژه های موضوع می پردازیم.

۱- مفهوم اقتصاد

الف: مفهوم اقتصاد در لغت

اقتصاد در لغت از ماده قَصَدَ در معنای رفتن، روان شدن، قصد چیزی یا کسی را کردن، خواستن، نیت کردن، در اندیشه کاری بودن و امثال آن به کار رفته است.^۱ همچنین اقتصاد به معنای اعتدال و میانه روی نیز آمده است.^۲

ب: مفهوم اقتصاد در اصطلاح

در اصطلاح اقتصاد بررسی رفتار انسانی در زمینه تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات است^۳

۲- مفهوم انحراف اقتصادی

الف: مفهوم انحراف اقتصادی در لغت

انحراف در لغت به معنی کج شدن، کج رفتن، از راه راست منحرف شدن^۴

ب: مفهوم انحراف اقتصادی در اصطلاح

انحراف اقتصادی در اصطلاح به اموری از قبیل قمار، مفهوم ربا، رشوه، کم فروشی و... اطلاق می شود که باعث اخلاص در نظام اقتصادی جامعه اسلامی می شود.^۵

۳- اقتصاد در قرآن

نکته مهم در اصول اقتصاد اسلامی این است که اقتصاد از منظر قرآن کریم، تنها یک رفتار انسانی در تولید و توزیع و مصرف نیست، که بر اساس اصول منطق ریاضی سامان می یابد و از هر گونه ارزش گذاری خالی است؛ بلکه هر گونه رفتاری از جمله رفتار اقتصادی و فعالیت های اقتصادی به عنوان یک فعل از

^۱ آذرنوش، آذرتاش، فرهنگ معاصر (عربی - فارسی)، ص ۴۴.

^۲ طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، ص ۱۲۷.

^۳ میرمعزی، سید حسن، نظام اقتصادی اسلام و علم تحلیل اقتصاد اسلامی، ص ۳.

^۴ معین، محمد، فرهنگ فارسی، ص ۱۹۵.

^۵ پوریا، علی، ماهنامه کیهان، ص ۲۳.

از دیگر اصول اقتصاد اسلامی اصل حاکمیت اصول اخلاقی بر فعالیت‌های اقتصادی است. بنابراین، نمی‌توان در فعالیت‌های اقتصادی اصول اخلاقی را نادیده گرفت و آن را زیر پا گذاشت. از همین رو همواره اصول اخلاقی اصل حاکم بر فعالیت‌های اقتصادی بوده است که در جای خود بحث و بررسی می‌شود.

۸- اصل مدیریت و نظارت کلان دولتی

از آیات قرآن به دست می‌آید که نظام سیاسی ولایی باید عهده‌دار تنظیم و ساماندهی بازار به ویژه در اوضاع بحرانی باشد. از آیه ۲۵ سوره حدید نیز به دست می‌آید که نظارت دایمی و مدیریت بر اساس قوانین تکوینی و تشریعی مسئله نظام ولایی و رهبران الهی است.

آنچه بیان شد مهمترین اصول اساسی اقتصاد از منظر قرآن و اسلام است. این اصول به اجتماع و انسان کمک می‌کند تا در مسیر اهداف آفرینش و سعادت دنیا و آخرت خویش و دیگران گام بردارد.

با نگاهی به نظریات قرآن در اصول اساسی اقتصاد اسلامی می‌توان دریافت که این نظریات در همه ابعاد و زمینه‌ها از منابع ثروت، تولید، توزیع و مبادلات و نیز مصرف مطرح شده است.

البته از این اصول می‌توان اصول دیگری چون اصل تحصیل رضایت را نیز به دست آورد؛ چنانکه خدا می‌فرماید: ای کسانی که ایمان آورده اید اموال همدیگر را به ناروا مخورید، مگر آنکه داد و ستدی با تراضی یکدیگر از شما انجام گرفته باشد؛ و خودتان را نکشید؛ زیرا خدا همواره با شما مهربان است.

نتیجه گیری

از نظر قرآن، مهم ترین اموری که اقتصاد اجتماع را با مشکل، معضل و بحران مواجه می کند و به عنوان یک بیماری اقتصادی می تواند تاثیرات مخرب و زیانباری را به جا گذارد، اموری است که برخی از مهم ترین آنها عبارتند از: درآمدهای نامشروع مانند قمار، ربا، رشوه، کم فروشی؛ ناامنی اقتصادی، اخلاق فاسد اقتصادی، چشم داشت به جایگاه دیگران، پول پرستی، تقسیم ناعادلانه ی ثروت های عمومی، به کار نزدن سرمایه در راه خدا، کفران نعمت، اسراف و تبذیر و... و در مقابل از جمله راهکارهای قرآنی جهت مقابله با این انحرافات عبارتند از عدالت محوری، التزام جامعه به قوامیت اقتصاد برای اجتماع، گردش سالم ثروت و تمرکز زدایی، التزام به اعتدال در مصرف، التزام به تامین نیازهای نیازمندان، مراعات اصول اخلاقی و... لذا حکومت اسلامی باید به شناسایی علل انحرافات اقتصادی بپردازد تا بتواند بعد از شناسایی علل از پیامدهای ناگوار و مخرب انحرافات اقتصادی جلوگیری به عمل آورد و سپس با تکیه بر آموزه های دینی راه های مناسب جهت مقابله با انحرافات اقتصادی را برگزیند.

پیشنهادهات

بر اساس آنچه بیان شد، دانسته می شود که نمی توان مسائل اقتصادی را به دور از حوزه اعتقادی و مبانی آن تحلیل و تبیین کرد و توصیه هایی را ارائه داد. از همین رو وقتی قرآن به آسیب شناسی اقتصادی می پردازد، هرگز آن را به دور از مبانی و اصول اعتقادی و فلسفه هستی شناختی و فلسفه زندگی انسان بر اساس آموزه های قرآن، تحلیل و تبیین نمی کند. از همین رو توصیه های قرآن در این حوزه برای برون رفت از مشکلات و آسیب های واقعی یا احتمالی، بر اساس همین مبانی و اصول اساسی است.

منابع و مأخذ

*قرآن کریم

۱. ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین، عوالی اللغالی، محقق مجتبی عراقی، جلد ۲، موسسه سیدالشهداء، قم، ایرن، ۱۴۰۳ق.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، جلد ۹، دارالصادر، بیروت، ۱۴۱۶ق.
۳. آذر نوش، آذرتاش، فرهنگ معاصر (عربی - فارسی)، تهران: نشر نی، ۱۳۸۹.
۴. پوریا، علی، ماهنامه کیهان، سال بیست و چهارم، ۱۳۹۶، شماره ۹، ۲۳.
۵. خلیل بن احمد، العین، گردآورنده محسن آل عصفور، جلد ۲، موسسه دارالهجره، قم، ۱۳۶۳ش.
۶. جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح، محقق عبدالغفور، جلد ۶، دارالعلم للملایین، بیروت، ۱۴۰۴ق.
۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات غریب قرآن. بیروت: دار القلم، ۱۴۱۲ق.
۸. رضایی، مجید، کار و دین. تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۲.
۹. زبیدی، محمد بن محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، جلد ۱، دارالفکر، بیروت، ۱۴۱۴ق.
۱۰. شیرازی، محمد، تقریب القرآن الی الاذهان، جلد ۶، نشرایمان، قم، ۱۴۲۰ق.
۱۱. طباطبائی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر قرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ق.
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر مجمع البیان، جلد ۲، ترجمه هاشم رسولی، نشر فراهانی، تهران، ۱۴۲۰ق.
۱۳. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، محقق حسین اشکوری، ج ۳، تهران: مکتب المرتضویه، ۱۳۷۵.
۱۴. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی التفسیر القرآن، جلد ۸، دارالاحیاء التراث العربی، بیروت، لبنان، ۱۴۲۳ق.
۱۵. عباس نژاد، محسن، قرآن و اقتصاد. مشهد: مؤسسه انتشارات بنیاد پژوهش های قرآن، حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴.
۱۶. عسکری، حسن بن عبدالله، الفروق اللغویه، دارالافاق الجدیده، بیروت، ۱۴۱۹ق.
۱۷. کاشانی، فتح الله بن شکراله، منهج الصادقین فی الزام المخالفین، مصحح علی اکبر غفاری، جلد ۷، کتابفروشی اسلامی، تهران، ایران، ۱۳۴۱ش.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الإسلامی، ۱۳۷۴ش.
۱۹. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، موسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۱.

۲۰. موسوی اصفهانی، جمال‌الدین، پیام‌های اقتصادی قرآن. بی‌جا: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸.
۲۱. میرمعزی، سید حسن، «دین و اقتصاد: نظام اقتصادی اسلام و علم تحلیل اقتصاد اسلامی» اقتصاد اسلامی سال پنجم ۱۳۸۴ شماره ۱۸.
۲۲. ولوی، علی‌محمد، فرهنگ کار در اسلام (پژوهشی در قرآن و سیره معصومان). تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۱.